

ŞEYHÜLİSLAM MUSA KAZIM EFENDİ VE ONUN SAFVETÜ'L-BEYÂN FÎ TEFSİRİ'L-KUR'ÂN ADLI ESERİNDEN FATİHA SÛRESİNİN TEFSİRİ

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi*

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi 1275/1858'de Erzurum'un Tortum kazasında dünyaya geldi. Babasının adı İbrahim'dir. Tahsiline memleketinde başlayıp Balıkesir'de sürdürdü, Balıkesir ulemasından Ali Şuurî ve Lutfi Efendi'lerden dinî ilimler okudu, İstanbul'a gelerek Kazasker Eşref Efendi ve Hoca Şakir Efendi'nin derslerini takip etti. 1888'de icazet aldı. Aynı yıl açılan ruûs imtihanını kazandı ve Fatih Camii'nde ders okutmaya başladı.

Devrin meşhur ediplerinden Muallim Naci'ye fıkıh usulünden *Mirat*, Ahmed Midhat Efendi'ye de tefsir dersleri okuttu. (Tefsir dersleri sırasında Ahmed Midhat Efendi'nin tuttuğu notlar Enam süresine kadar gelmiş ve daha sonra bu eksik tefsir basılmıştır).

1895'te İstanbul ruûsuna nail oldu. 1900'de Mekteb-i Hukuk'ta Mecelle derisi vermeye başladı. 1908'e kadar bu göreve devam etti. Bu yıllarda mutasavvıf Mehmed Cemaleddin Nuri'nin *Vahdet-i vücud* risalesi ile Bedreddin Simavî'nin *Varidat*'ını Türkçeye tercüme etti. Mekteb-i Hukuk'taki görevi sürerken Mekteb-i Sultanî Darülfünûn ve Daru'l-Muallimîn'de de dersler verdi. 1907'de (Şeyhülislamlık bünyesindeki Tedkik-i Müellefat Başkanlığına, kısa bir zaman sonra da aynı meclisin azalığına getirildi).

II. Meşrutiyetin ilanından sonra Maarif Nezareti'nde kurulan Meclis-i Kebîr-i İlmî azalığına ve Ayan (senato) meclisi üyeliğine tayin edildi. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ilim heyetinde olduğu için Sadrazam İsmail Hakkı Paşa kabinesinde şeyhülislam oldu (1910), bir dönem sadrazam vekilliği de yaptı. Musa Kazım Efendi bundan sonra üç defa daha Şeyhülislam oldu ve azledildi (Son şeyhülislamlığından ayrılışı ise 8.10.1918 tarihidir). Şeyhülislamlıklardan uzaklaştırılmasına sebep olan iddia ve suçlamalara cevap olarak 1911'de uzun sayılabilecek bir be-

* Yayına hazırlayan, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Küçük, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi DİKAB Bölümü, akucuk-44@hotmail.com

yanname yayımladı (Metni için bk. *Sırat-ı müstakim*, sayı: 169). Bu beyannamede küçük yaşından beri dinî ilimlerle uğraştığını, Nakşibendi tarikatına mensup olduğunu, yıllarca İslam'a hizmet ettiğini ileri sürdü ve bu tür iftiralara reddetti.

I. Dünya Harbi mütareke ile sonuçlanınca birçok ittihatçı ve kabine üyesiyle birlikte Divan-ı Harp-i Örfi'de mahkeme edildi. Arkadaşları Malta'ya sürülürken hastalığı sebebiyle Musa Kazım Edirne'ye sürüldü. 1920 yılında burada vefat etti ve Muradiye Camii bahçesine defnedildi.

Eserleri: İslam'da usül-i meşveret ve hürriyet (1908), Devr-i istibdad ahvali ve müsebbibleri (1911), Usül-i fıkıh (ts.), İslam'da cihad (1917), Süre-i İhlas ve Alak tefsiri (1918), Safvetü'l-beyan fî tefsiri'l-Kur'an (1919. Tefsirin basılmamış ciltleri kitapçı İbrahim Subaşı'dadır) ¹, Külliyyat-ı Şeyhülislam Musa Kazım - Dinî, içtimaî makaleler (1920), Usül-i fıkıh (Darülfünûn dersleri, ts.). Varidat tercümesi (Yazma İ.Ü. Ktp. TY. Nü. 2263), Cemaleddin Muhammed Nuri'nin Vahdet-i vücud risalesi tercümesi (Tercüman Gazetesi Ktp. Türkçe yazmalar, nü. Y-342), Redd-i ebalıl (Külliyyat içinde, s. 199-240), İbn Rüşd'ün meslek-i felsefisi ve İmam Gazalî ile bazı mesail hakkında münazarası (Külliyyat içinde, s. 139-196), Mebde ve me'ad-Zevra ve Havra (Celaleddin Devvanî'den tercüme, 1919), el-Fetava'l-Kazımiyye fî islahi'l-fetava't-Türkiye (Diyanet işleri Başkanlığı Ktp. Yazmalar, nü. 173), bunların dışında Musa Kazım'ın Sırat-ı müstakim, İslam ve diğer mecmualarda yayımlanmış makaleleri de vardır.²

Safvetü'l-Beyân'dan Fatıha Sûresi Tefsiri

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Fatıha Sûresi:

Bu sûre-i kerimenin birçok isimleri ve bu isimlerin pek güzel veche-i tesmiyeleri var ise de biz yalnız "*Fatihâtü'l-Kitap*" ve "*Ümmü'l-Kur'ân*" isimleriyle bunların veche-i tesmiyelerini ber vech-i âtî beyanla iktifa etmeyi münasib gördük.

Bu sûre-i kerime, ta'allum ve kitabette evvel-i Kur'ân-i 'azîm ve mebde-i Furkân-ı Kerîm olduğu cihetle (evvel-i kitab) ma'nasına olan "*Fatihâtü'l-Kitâb*" 'unvân-ı celîli ile ma'nûn olduğu gibi müştemilât-ı Kitabtan senâ-i 'alallah ve emir ve nehiy ile ta'abbud, ve v'ad ve va'idini beyandan 'ibaret makâsid-i 'uzmayı ve belki de ma'âni-yi Kur'âniyyenin hey'et-i mecmû'ası olan tarîk-i müstakîme sülûk ve menâzil-i eşkiyaya vukûftan 'ibaret bulunan ahkâm-ı 'amaliyye ve hükm-i nazariyyeyi hâvî olmasıyla Kitabın asıl ve menşei gibi olduğundan (asl-ı Kur'ân) ma'nasına olan "*Ümmü'l-Kur'ân*" ism-i şerifiyle de müsemma olmuştur.

¹ İbrahim Subaşı'da olduğu ve on iki ciltten müteşekkil En'am Sûresine kadar olduğu ifade edilen el yazması bu ciltlere henüz ulaşılammıştır. Mevcut nusha, Bakara, 73. Ayet'e kadar olan 1335-İstanbul basımı matbû nushadır.

² Geniş bilgi için bkz. Kara, İsmail, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi I*, Kitapevi yay. (3. Baskı), İst, 1997, s. 119-120.

Bu sûre-i kerime, bi'l-ittifak yedi âyettir. Şu kadar ki, 'ulemâdan bir kısmı besmele-i şerifeyi bir âyet 'ad edüp (en'amte 'aleyhim) kavli şerifini bir ayet i'tibâr etmemişler, digerleri ise bunun aksine zâhib olmuşlardır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

İcmâlen ma'nası:

Rahman ve rahîm olan Allah'ın ismiyle okurum.

Tefsir:

Mekke-i Mükerre ve Kûfe eimme-i kurrâ ve fukahâsıyla İbn Mübarek ve Şâfi'î rahimehullah hazerâtına göre, evâil-i sûre-i Kur'âniyede besmele-i şerife sûrelerden cüz'dür.

Medine-i Münevvere ve Basra ve Şam eimme-i kurrâ ve fukahâsıyla İmam-ı Malik ve Evza'î rahimehullah hazerâtına göre, evâil-i sûrede olan besmele-i şerife mahza teberrük için yazılmış olup hiçbir sûrede cüz' olmadığı gibi Kur'ândan dahî degildir.

Hazret-i İmam-ı A'zâm bu mes'elede nefy ve ispattan hiçbir tarafı tasrîh etmemiş olmakla beraber besmele-i mezkûrenin hiçbir sûreden cüz' olmamasını maş'ar olan -cehrî namazlarda Fatiha ile beraber cehren kıraât edilmemesi ve Fatiha'ya zamm edilen her hangi bir sûrenin evvelinde kıra'atın mekrûh olması gibi-ba'zı müctehidâtı dahî kitaplarda görüldüğünden muşarun ileyh hazretlerine göre de evâil-i sûrede olan bismelenin o sûrelerden cüz' olmadığı gibi Kur'ân'dan da olmadığı zann olunmuştur.

Fakat şu mes'ele-i mühimme İmam-ı Muhammed'e arz olundukta (Kitabın iki kabı arasında olan şey Kur'ândır.) meâlindeki "mâ beyne'd-deffeteyni Kelâmullah" cevabını vermiş olduğundan muhtâr olan Hazret-i İmam'a göre besmele-i şerife, evâilinde bulunduğu sûrelerden cüz' degilse de âyât-ı Kur'âniyeden bir âyet-i münferide olup sûreler arasını fasl için nâzil olmuş olmasıdır.

(Bismillah) daki (b) fi'l-i mahzûfa muta'allıktır. Takdir-i kelam (bismillah akreu) ya'ni (Allahın ismiyle kıraât ederim) demektir. Burada mef'ulu (bismillah) lafzını fi'il-i kıraât üzerine takdîm lazımdır. Zira makam, (ismullah) ile teberrük ve bu teberrükü ismullah'a hasr ile müşrikîni red makamıdır. Bu ise ancak (iyyake na'budu) da olduğu gibi lisan-ı Arab'da mef'ulu, muta'allık olan fi'line takdîm ile hâsıldır. Ve tertîb-i vucûdiye de muvâfıktır. Çünkü ezeli ve ebedî olan Allah'ın ismi elbette hâdis olan fi'l-i kıraâttan mukaddemdir.

Hak Ta'âlâ Hazretleri kendi ism-i şerifiyle teberrük ve ni'am-i ilahiyesine hamd ve fadl ve kereminden isti'tâfin yolunu ta'lîm ve irâe için besmele-i şerife ile mâ ba'dını yani sûre-i Fatiha'yı kullarının lisanı üzerine inzâl buyurmuştur. Şu halde nazm-ı şerif (kû lû bismillah) ilh. takdirindedir.

(İsim) 'ulu ve irtifa' ma'nasına olan (sumuv) dan veya aslı (V S M) olup 'alâmet ma'nâsına gelen (semmetün) den me'hûzdur. (İsim) ile ya (lafız) veya (zât) veyahud (sıfat) ma'nası muraddır. İhtimâl-ı evvele göre şüphesiz isim müsemmanın gayrıdır. Zîra telaffuz ve tekellüm ma'nasına olan (isim) esvât-ı mukatta'adan mürekkeb ve ümem ve i'sârın ihtilafıyla muhtelif, ihyânen müte'addid ehyânen dahî müttehid olup müsemma ise bu gibi hallerden âzâde bir

hakikat-ı sabitedir. İhtimâl-i sâniye göre şüphesiz isim müsemmânın 'aynıdır. Fakat isim müsemmânın aynı, bu ma'nada iştihâr etmemiştir. İhtimâl-i sâlise göre isim de sıfat-ı sâire gibi müsemmânın aynı, müsemmânın ğayrı, müsemmânın ne aynı, ne de ğayrı olmak üzere üç kısma munkasımdır. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî hazretleri ismin şu ma'n'a-yı ahîrde musta'mel olduğuna zâhib olmuştur.

(Allah) Bütün sıfat-ı kemâliye müstecmi' olan zât-ı vâcibü'l-vucûdun ismidir. Aslı mutlaka ma'bûd ma'nasına (ilah) dır. Hemze hazf olunup yerine elif ve lam getirilmekle (Allah) olmuş ve fakat aslı gibi (mutlak ma'bûd) ma'nasına olmayub (ma'bûd-ı bi'l-hak) olan zât-ı mukaddesin 'ilm-i mahsûsu kılınmıştır.

Bu lafz-ı şerîfin iştikâkına gelince ya ('a be de) ma'nâsına (e le he) veya (tahayyur) ma'nâsına (e li he) veyahud (sekentü ileyhi) ma'nâsına (elihtü ilâ fülânin) veyahud (ih-tecebe) ma'nâsına (lâhe) den müştakdır. Bu ihtimâlâtın hepsine göre de vech-i münasebet zâhirdir. Çünkü Cenâb-ı Hak'da şu ma'nâ-ı asliyenin kâaffesi mevcuddur. Zîrâ kendi zât-ı pâk-ı ilahîsi semavât ve arzda ma'bûd ve gine ve hakikatını ma'rifetde 'ukûl-i beşer mutehayyer ve mebhût ve ezkâr-ı cemilesiyle kulûb-u havâs ve ervâh-ı zevi'l-ihtisâs kesb-i sükûnetle mes'ûd olduğu gibi zât-ı ecel ve i'lâsı da âsâr-ı cemâliye ve celâliyesiyle idrâk-i ebsârdan muhtecbe ve mestûrdur.

Ba'zı 'ulemâ da bu lafz-ı şerîfin şu asıldan veya bu asıldan müştak olmayup ibtidâen zât-ı bârinin ism-i 'ilmiyesi olduğu ve Cenâb-ı Hakka itlâkında hiçbir vech-i münasebet nazar-ı mütalâ'aya alınmadığı re'yinde bulunmuş ve bu ism-i şerîfin dâima mevsûf olub hiçbir şeye sıfat olmaması da bu re'yi te'yîd eylemiştir.

(er-Rahmân er-Rahîm) bu iki şîğa fi'l-asıl (er-Rahmet) maddesinden me'hûz sıfat-ı müşebbehedir. Mübâlağa ma'nâsını ifade için binâ kılınmışlar ve ba'dehu esmâ-i ğâlibe-i İlâhiyeden olmuşlardır. Yani bunlar fi'l-asıl sıfat-ı müşebbehe iseler de Cenâb-ı Hak'ta isti'mâlleri kesîr olması sebebiyle ismiyet ciheti vasfiyet cihetine ğalebe ederek esmâ-ı husnâ 'adâdına dahîl olmuşlardır.

(Rahmet) luğatda tafaddul ve ihsânı iktizâ iden (rikkat-i kalb) ma'nâsınadır. Bu ma'nâ infî'âlât-ı nefsâniyeden olduğu cihetle (Rahman) ve (Rahîm) sıfatlarının ma'nâ-yı aslîleri i'tibâriyle Hak ta'âlâya itlâk olunması muhâl ise de infî'âlât-ı nefsâniyeyi mutazammın olan esmâ-i İlâhiyenin kâffesi ma'nâ-yı asliyeleri cihetiyle değil, ğâyetleri i'tibâriyle Cenâb-ı Hakka itlâk olunduğlarından (er-Rahmani'r-Rahîm) lafızları da ğâyetleri olan in'âm ve ihsân ma'naları i'tibâriyle zât-ı mukaddese itlâk olunmuşlardır.

Binâen'aleyh her ikisinin ma'nâsı da (ziyade ihsân eden) demektir. Fakat (Rahman) lafzının hurûfu (Rahîm) lafzının hurûfundan ziyade olduğu için (Rahman; Rahîm) den eblağdır. Çünkü lisân-ı Arab'da ziyâde-i binâ ziyâde-i ma'nâya delalet ider. Bunun içündür ki, 'ulemâ (er-Rahmân) kelimesini (dünyada kafir ve mü'mine ve belki de bütün mahlukâta rızık veren) ve (er-Rahîm) lafzını da (Ahiretde bilhassa Mü'min kullarını müstahak oldukları 'ıkâbdan 'afv ile ğarîk-i lücce-i ihsân eden) ma'nâsında isti'mâl eylemişlerdir.

Erbâb-ı Tasavvufdan ba'zı zevât da (er-Rahman) ı ('alâ vechi'l-bidâye ya'ni emr-i hilkatte tahammül ve kavâbil ve muktedâ-yı hikmet üzerine kâffe-i mahlû-

kâta vucûd veren) ve (er-Rahîm) i de (bihasebi'n-nihaye nev'ı insaniye mahsûs kemâl-ı ma'neviyi ifade eden) ma'nâsında isti'mâl etmişlerdir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ

İcmâlen ma'nâsı:

Her hamd ve senâ Rabbi'l-âlemîn, Rahmân ve Rahîm, mâlik-i yevmi'd-dîn olan Allah'a mahsûsdur.

Tefsîr:

(Hamd) bilkasd-i ve'l-ihdiyâr fâilinden sūdûr eden bir fi'l-i cemîl mukabilinde edilen şükür ve senâ ma'nâsınadır. O fi'l-i cemîl in'âm olsun, in'âmın ğayri olsun. Binâenaleyh ('ilim ve keremi mukabilinde Zeyd'i senâ etdim) meâlinde (hamidtü Zeyden 'alâ 'ilmihî ve keremihî) demek makbûl-u bûlağâdır. Fakat (vechinin melâhat ve husnî mukabilinde Zeyd'i senâ itdim) meâlini müfîd olmak üzere (hamidtü Zeyden 'alâ husnihî) demek merdûd-u bûleğâdır. Zira hüsn ve cemâl Zeyd'in bir fi'l-i ihtiyârisi degildir ki onun mukabilinde Zeydi senâ etmek sahîh olabilsin.

(El-hamdu) mübtedâdır. Haberi de (lillah) kavli şerîfidir. (El-hamdu) fi'l-asıl isti'mâli metrûk ya'nî vucûben mahzûf olan (hamidtü) veya (ahmedu) fi'linin masdarıdır. Ya'nî mef'ûl-u mutlakıdır. Fakat masdar-ı mensûb, cüz' ma'nâsı olan zaman i'tibariyle teceddüd ve hudûsa delâlet eden fi'l-i mahzûfuna dâll olmağla 'alâ halihî ibkâ olunduğu takdirde (hamide lehu)cümlesi cümle-i fi'liye olub hamdın 'ala'd-devâm Cenâb-ı Hakka ihtisâsı ifade etmediginden (El-hamdu) lafz-ı şerîfi mübtedâ olmak üzere merfû' kılınmıştır ki, (hamide lehu) cümlesi cümle-i ismiye olsun da ihtisâs-ı mezkûru 'alâ vehi'd-devâm ifâde eylesün.

Buradaki harf-i ta'rîf cins veyahut istiğrâka mahmûl olduğundan (Elhamdu lillâh) cümlesi bütün mühâmdan Cenâb-ı Hakka ihtisâsını ifâde eder ki, matlûb da budur. Çünkü mâ sabakdan ma'lûm olduğu vechiyle (hamd) bir emr-i hayriye-i ihtiyârî mukabilinde îrâd olunan senâdan 'ibaret olub bütün umûr-ı hayriyeyi bi'l-ihtiyâr halk ve îcad iden ise (vemâ bikûm min ni'metin feminallah) mantuk-u münîfince ancak vâhibü'l-'atâya Hakk celle ve 'alâ hazretleri olduğu cihetle kâffe-i mehâmdan ona inhisârı zarûridir.

(Rabb) Fi'l-asl [terbiye] ma'nâsına masdardır. [terbiye] bir şeyi tedricen kemâline îsâl ve teblîğ etmektir. Fakat bitarîki'l-mübâlağa vâcib-i te'âlâ hazretlerine vasf olmuştur. Yani hüdâ-yı müte'âl hazretlerinin mahlukatını terbiyesinde olan kemal-ı İlâhiyesi hayretbehşâ-yı 'ukûl bir dereceye vâsıl olduğundan 'ayn-i terbiye kesilmiş olması iddi'a olunarak (Rab) lafz-ı şerîfiyle tavsîf buyurulmuştur. (Raculün 'adlün) (raculün savmun) gibi. Bazı müfessirîne göre (rab) lafzı (rabbe-yerubbu) dan sıfat-ı müşebbehe olub müahheren memlûkunu hıfz ve terbiye ettiği cihetle her mâlike isim olmuştur. Şu kadar ki, Hak Ta'âlâ hazretlerinden başkasına âncak mukayyed olarak itlak olunur. Fukahânın (rabbü'l-mâl) ve (rabbü'd-dâr) kavillerinde olduğu gibi.

(El-âlemîn) (âlem)in cem'idir. (Âlem) Allah'dan başka cevâhir ve a'râzdan sâni'-i Ta'âlâ'nın vücûduna delalet eden her nev'-i mahlûka itlâk olunur. Zirâ her nev'-i mahlûk mümkünât cümlesinden olup mümkünâtın mahiyetleri ise gerek

vücûdlarını ve gerek ademlerini iktizâ etmediklerinden sâhhe-i ârâ-yi vücûd olmaları için bir müessir-i hakikînin vücûdu lâbüddür. Binâen'aleyh envâ'-ı mümkünâtın şu ahvâli nazar-ı dikkate alındıkda her biri ile vücûd-ı sâni'a istidlâl olduğundan onlardan her birine âlem itlâk olunmuştur.

(Rabbü'l-âlemîn) kavli şerîfi mükevvenâtın, hîn-i hüdüsünde bir muhadise muhtac olduğuna delalet ettiği gibi hîn-i bekâsında da bir mübkîye muhtac olduğuna delalet eder. Şu kadar ki, bu nazm-ı şerîf-i mümkünâtın bir mübkîye muhtac olduğuna serâhâten ve bir muhadise muhtac olduğuna iltizâmen delalet eder. Zîrâ [terbiye] bir şeyi zevâl ve halelden hıfz ile muktezâ-yı hikmet üzere kemâline kadar ibkâ demek olduğundan şüphe yok ki vâcib-i Ta'âlânın envâ'-ı mükevvenâta 'illet-i mübkîye olması sâbit olunca 'illet-i müveccide olması da sâbit olur. Çünkü bir şeyi ibkâ etmek evvelen o şeyi îcâda vâbestedir.

Şu halde (Rabbü'l-âlemîn) kavli şerîfinin ma'nâsı [bütün 'avâlimin müveccid ve mürebbsi] demek olduğu tezâhür eder.

(Er-Rahmâni'r-Rahîm) Bunların ma'nâsı besmele-i şerîfenin tefsîrinde beyân edildiğinden burada tekrara hâcet yoktur.

(mâlik-i yevmi'd-dîn) Eimme-i kurrâdan 'Âsım ve Küssâi ve Ya'kûb hazerâtının kıraâtıdır. Eimme-i sâire (melik-i yevmi'd-dîn) diye kıraât eylemişlerdir. Muhtâr olan kıraât da budur. Zîrâ bu kıraât rivayet-i Kur'ân'da mertebeye 'ulyâyı ihrâz eden ehl-i Harameyn'in kıraâtı olduğu gibi (limeni'l-mülk) kavli şerîfi de bunu müeyyiddir. Çünkü bu kavli şerîf rûz-i cezâda [melikiyyetin] Hak Ta'âlâyâ isbat ve inhisârında nassdır. Ya'ni bu isbat ve inhisâra serâhâten delildir.

Bir de (mâlik) luğatta kendine mahsûs olan eşyâ-yı memlûkesinde keyfe mâ yeşâ' mutasarrıf ma'nâsındadır. (Melik) ise me'mûrlarında ve bütün teb'asında emir ve nehiy ile mutasarrıf-ı padişâh ma'nâsına olduğundan şüphe yok ki, (melik) kıraâtı (mâlik) kıraâtından daha ziyade ta'zimi ifade eder.

(Yevmi'd-dîn) yevm-i cezâ ma'nâsındadır. Nitekim [yaptığın gibi cezâ olursun] ma'nâsına olan (kemâ tedînü tûdân) mesel-i meşhûriyle hamasâtta(ç) [onlar ile beynimizde 'adâvetden başka bir şey kalmadığından bize mücazât ettikleri gibi biz de onlara mücazât eyledik] ma'nâsına olan **"velem yebkâ sive'l-'udvâni dennâhüm kemâ dânu"** beytinde dahî (dîn) kelimesi (cezâ) ma'nâsında isti'mâl edilmiştir. İsm-i fâil sığasının yani (mâlik) lafzının zarfı olan (yevm) e tevassu'a tarîkiyle muzaf kılınması, zarfı mef'ûlü bih makamına ikâme nüktesine mebnîdir. Bu sığa ya mâzi veyahut istimrâr ma'nâsındadır. Binâen'aleyh nazm-ı şerîf takdir-i evvele göre (meleke'l-ümûre yevme'd-dîn) [yevm-i cezâda bütün ümûra mâlikdir] takdir-i sâniye göre (lehü'l mülkü fi hâze'l-yevmi) [o günde padişahlık yalnız onundur] demek olur.

Hak ta'âlâ hazretleri her zaman mâlik-i mutlak ise de rûz-i kıyametde mâlikiyeti veyahut (melikiyeti) kendine tahsîs buyurmasında birisi kıyamet gününü ta'zîm, diğeri Zât-ı bârinin o günde zâhîren ve hakikaten emrinin infâziyla müteferrid bir hâkim-i mutlak olduğuna tenbîh olmak üzere iki nükte vardır.

Hüdâ-yı müte'âl hazretlerinin kâffe-i 'avâlimi îcad ve onları zevâl ve halelden hıfz ve ni'am-i zâhiriyye ve bâtiniyye-i dünyeviyye ve uhreviyyesini onlara ihsân ve in'âm ve yevm-i cezâda kemâl-ı 'adaletle beyne'l-'ibâd icrâ-yı ahkâmıdan

'ibâret bulunan evsâf-ı cemîle ile kendi zât-ı ecel ve a'lâsını tavsîf buyurması Zât-ı bâri'nin bihakkin hamde istihkâkını iş'âr ve ifade hikmetine mebnîdir. Binâ-en'aleyh (elhamdu lillah) dan (iyyâke) kavline kadar nazm-ı şerîf [bütün mahâmid Allah'a mahsusdur. Çünkü Rabbü'l-âlemîndir, Rahmânü'r-Rahîmdir, yev-i cezânın mâlik-i mutlakıdır] meâlini ifade eylediğinden hamdın Cenab-ı hakka sübût ve inhisârı berâhin-i müta'addide ile müberrihin bir müdde'â olmuş olurki maksûdda bunu ifadedir.

إِيَّاكَ تَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ

İcmâlen ma'nası:

Yarabbi ancak sana ibadet eder ve ancak senden isti'âne ederiz.

Tefsîr:

Bundan evvelki âyetlerde evvelâ her hamd ve senânın merci-i hakikisi olan zât-ı ecel ve 'alâ gâib sığasıyla ya'ni (Allah) lafz-ı şerîfiyle zikir, ve ba'dehu kendisi bi'l-cümle zevât-ı sâireden temyîz eden sıfat-ı celîle ile tavsîf buyurulunca Cenâb-ı Hak bu evsâf-ı celîlesiyle nazar-ı kâri'de şühûd mertebesinde ta'ayyun ederek kâri'in ma'lûm-u mu'ayyene ta'alluk etmiş ve artık zât-ı sübhâniyesine hitâb sığasıyla (iyyake na'budü) ilh. diye hitâb edilmek iktizâ eylemiştir ki, [ey şânu'l-vehniyeti ve sıfat-ı 'ulyâ-yı ceberrûtu ber vech-i bâlâ beyân buyurulan Rabbimiz Ta'âlâ ve takaddes hazretleri 'ibadet ve isti'âneyi ancak sana hasr ve tahsîs ederiz] demekdir.

Fi'l-vâki' bu tahsîs gâib sığasıyla da ya'nî (iyyahü na'budü) demekle de hâsıldır. Zîrâ gerek sığa-i hitâb olsun ve gerek sığa-i gâyb olsun 'ala'l-ittlâk mef'ûlü fi'il üzerine takdîm hasr ve tahsîsi müfiddir.

Fakat zamir-i hitâb zamir-i gâibden a'raf ve temyîz cihetiyle ezyed olduğundan 'ibadet ve isti'ânenin Cenâb-ı Hakka hasr ve tahsîsine (iyyâke) ilh. sığa-i hitâbının (iyyahu) ilh. sığa-i gâibinden daha ziyade delalet edeceği şüphesizdir.

Birde buradaki sığa-i hitâpta tarîk-i burhandan tarîk-i 'ayâne terakki ve gâybatten şühûda intikâl vardır. Güyaki evvelce nazar ve istidlâl ile bilinen Cenâb-ı Hak artık 'ayanen mahsûs derecesine vâsıl olmuş ve delîl-i 'aklî ile ta'akkul olunurken şimdi müşâhede mertebisini bulmuş ve binâen'aleyh gâyb, huzura inkılâb ederek (iyyake na'budü) ilh. denilmiştir. Bu kadar nüket ve müzâyâyı gâib sığasının ya'ni (iyyahu na'budü) ilh. 'ibaresinin ifade edemeyeceği ise derkârdır.

Burada gâybatten hitâba intikâlde diger bir mühim nükte daha vardır ki, o da ârif billah olan zâtın mebde-i hâl ve müntehâ-i ahvâlini beyâna işarettir. Ârifin mebde-i hâli zikir ve fikir, ve esmâ-i İlâhiyye ve âlâ-i sübhâniyyede tefekkür ve Hakkın senâyi'-i bedî'asiyle 'azamet-i zâhire ve saltanat-ı bâhiresine istidlâlden 'ibârettir. Evvel-i sûreden (iyyake na'budü) ilh. âyetine kadar zikr olunan âyetler ile ârifin bu mebâdi-'i hâline işaret olunmuş ve kelâmın evveli o mebâdiye binâ' kılınmıştır.

Ârifin müntehâ-i ahvâline gelince o da ârifin buhâr-ı vuslat emvâcına karuşub ehl-i müşâhede 'idâdına bi'd-dühûl Rabbisini 'ayanen görmek ve O'na şifâhen münâcatta bulunmaktan ibârettir ki, (iyyâke na'budü) ilh. hitâb-ı müstetâbi ile de buna îmâ buyurulmuştur. [Ya Rabb bizi sâmi'în cümlesine degil, belki işte böyle vâsilin zümresine ilhâk eyle.]

Ma'a hâzâ, üslûbu tecdîd ve sâmi'i tenşît için böyle ğaybetten hitâba ve hitâbdan ğaybete ve ğaybetten tekellûme ve sâireye intikâl etmek sûretiyle kelamda "tefennün" 'âdât-ı Arab'dandır. Âyât ve âhâdiste emsâl ve eş'ârda bunun pek çok misal ve şahidi vardır. İşte (iyyâke na'budu) ilh. nazm-ı şerifi bu şevâhid cümlesindedir.

(İyyâ) zamîr-i mansub-u munfasıldır. **(Ke)** Cenâb-ı Hakka hitaptır. ['îbadet] aksâ-i huzû' ve müntehâ-i tezellül ma'nâsınadır. Binâen'aleyh 'ibadet lafzı [ancak Cenâb-ı Hakka olan huzû'] ma'nâsında musta'meldir.

(İsti'âne) taleb-i mu'âvenet ma'nâsınadır. Ve iki kısımdır. Biri zaruriyye diğeri ğayr-i zaruriyyedir.

(Zarûriyye) Fiil onsuz hâsıl olamayan şeydir fâilin iktidarı, tasavvuru, ve âlet ve maddenin vücûdu gibi ki, fiil ancak bunlar ile husûl-pezîr olur ve bunların hîn-i vücûdunda 'abdın kudret ve istitâ'atle ittisâfi lazım gelir. Ve işte o zaman mükellef olması dahî sahîh olur.

(Ğayr-i zarûriyye) Fiil kendisiyle kesb-i sühûlet eden şeydir. Meşy ve harekete iktidarı olan kimse için binecek bir hayvan gibi. Mükellefiyet-i 'abd için bu kısmın vücûdu lazım değildir.

Bu makamda taleb olunan mu'âvenetten maksat kâffe-i ümûr-ı mühimmenin veya edâ-yı 'ibadetin kendisine tavakkuf ettiği şeydir. (Na'budu) ve (Neste'înu) fiillerindeki nun, nun-u cemi'dir. Binâen'aleyh bu fi'illerin tahtında müstetir olan (nahnu) zamir-i kâri' ile namazda hâzır bulunan cemâ'ate ve sâir mevcûdîne râci'dir. Bunun hikmeti ise 'ala'l-iştirâk edilen 'ibâdet ve isti'ânenin karîn-i kabûl ve icabet olmasına tenbihtir.

Çünkü, kâri' 'ibâdet ve du'âsında ihvân-ı dinini kendine şerîk kılsa onların içinde melâike-i kirâm ve evliyâ-i fehâm gibi bir çok müstecâbî'd-da'vet-i eclihi bulunacağından onların feyz ve berekâtiyle kendi 'ibâdet ve du'âsının da mazhar-ı kabûl ve icabet olacağı me'mûl-u kavîdir. Ve bunun içündür ki, cemâ'atle namaz meşrû' olmuştur.

Burada mef'ûlû ya'ni (iyyâke) lafzını fi'ili üzerine takdîm -mef'ûlün Cenâb-ı Hakka hitâb olması i'tibariyle- şânına ihtimâm ve ta'zîm ile berâber ma'nâ-yı hasrî ifâde içündür. Ya'ni 'ibâdet ve isti'ânenin Cenâb-ı Hakka hasr ve tahsîsi ifâde nüktesine mebnîdir.

Bundan başka şu takdîmde 'ibâdet nazarı evvelen ve bi'z-zât ma'bûda müahharen kendisiyle ma'bûd-u bi'l-hak arasında -vuslat-ı seniyye ve nispet-i şerîfe olmak i'tibariyle- ibâdetine müteveccih bulunması vâcib olduğuna da tenbîh vardır.

Zîrâ 'ârifin vâsıl-ı ilallah olabilmesi ancak Cenâb-ı zât-ı akdesi mülâhâzâda müstağrak ve cemi'-i mâsivâdan mücerred ve ğâib olmasına vâbestedir. Binâen'aleyh şu maksad-ı aksâyâ vuslat arzusunda bulunan bir ârif, nefsinin veya ahvâ-linden bir halini bile mülâhâza edeceği zaman onları maksûd-u bi'z-zat olarak mülâhâza etmeyüp belki ancak Cenâb-ı Hakkı mülâhâzaya bir âlet olmak ve O zât-ı mukaddese intisâbı bulunmak i'tibariyle mülâhâza etmeli ki, bihakkın mazhar-ı 'îrfân olabilsin.

اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ

İcmâlen ma'nası:

Yarabbi bizi tarîk-i müstakîme hidâyet et.

Tefsîr:

Bu âyet âyet-i sâbıkadan talep olunan mu'âvenet-i İllâhiyyeyi beyândır. Cûya taraf-ı Haktan [Ey 'ibâd! ne gibi mu'âvenetime mazhariyet arzû ediyorsunuz] tarzında bir suâl-i İllâhî teveccüh etmiş, kullar tarafından da "ihdîne's-sırât" ilh. ya'nî [yâ Rab! lütf-u İllâhiyyenden talep ettigimiz mu'âvenet bizi doğru yola irşâd ve îsâl buyurmandan 'ibârettir] denilmiştir.

(Hidâyet) Bir kimseyi lütuf ile bir şeye delâlet ve irşâd ma'nâsınadır. (Hidâyet) in ma'nâsında [lütuf] ma'nâsı melhûz olduğu içündür ki, hidâyet âncak hayırda isti'mâl olunur. (Fehdûhum ilâ sırâti'l-Cahîm)³ kavli-şerîfinde olduğu gibi (hidâyet) lafzının ba'zen şerde dahî isti'mâl eylediği var ise de bu isti'mâl-ı hakikat olmayup [tehekküm] ve istihzâ tarîkiyle mecazdır.

(Ve in ta'uddû nî'metellahi lâ tuhsûhâ)⁴ âyet-i kerîmesi mantûk-i münîfince envâ'-i hidâyet-i Rabbanîyye 'ad ve ihsâdan hâriçdir. Fakat bihasebi'l-cins dört mertebeye munkasımdır.

Mertebe-i ûlâ: Kuvve-i 'akliye ve havâss-ı bâtına ve meşâ'ir-i zâhire gibi insanın menâfi' ve mesâlihini celb ve istihsâlê vâsita olan kuvvâyı ifadedir.

Mertebe-i sâniye: Hak ile bâtil ve salah ile 'âtıl beynini fârik olacak delâil-i bâhireyi ta'yindir.

Mertebe-i sâlise: irsâl-ı rûsûl ve inzâl-ı kütüb ile tarîk-i hakkı irâdedir.

Mertebe-i râbi'a: vahy ile ya ilham ile yahût menâmât-ı sâdika ile havâss-ı 'ibâda eşyâ-yı mestûre ve ahvâl-ı mahfiyeyi nefsu'l-emre mütâbık olarak irâe ve onların kulûbuna bir takım serâir-i mektûmeyi keşf ve izhârdır.

Bu kısım-ı ahîre nâil ve muvaffak olmak şerefi enbiyâ-yı 'izâm ve evliyâ-i kirâm hazerâtına mahsûsdur. Burada kullar tarafından istenilen (hidâyet) ten maksat ya onlara zaten ihsân buyurulmuş olan (hidayet) in tezyîdi veyahud o (hidayet) üze onların tesbiti veyahut o hidayetin tespitiyle beraber ona terettüb eden sâir kâffe-i merâtibin husûlidir.

Binâen'aleyh ârif billah olan bir kimse namazında bu âyet-i kerîmeyi kırâat etdikde maksadı: [Yâ Rabbi nâ mütenâhi olan nü'ût-u Celâliye ve evsâf-ı Cemâliye-i İllâhiyende tarîk-i seyrüsefere bizi irşâd et ki, kendimizden ahvâl-ı muzlime ve ğavâşi-i bedenimizi izâle ve tecdîd edelim de melekât-ı fâzıla ve kuyûdât-ı İllâhiyenle tezeyyün ve envâr-ı kutsiyenle tenevvür ederek seni kendi nurunla rü'yet eyleyelim ve **(vücûhun yevmeizin nâziratün)** ⁵ sırrına mazhar olalım] demek olduğu şüphesizdir.

(Sırât) mutlaka yol ve (müstakîm) düz ve doğru ma'nâsınadır. Burada doğru yoldan maksat tarîk-i hakdır. Ba'zı Müfessirîn [tarîk-i mustakîm] den maksad, Dîn-i İslâm'dır demiştir.

³ "Ve gösterin onlara Cehennemini yolunu !" (Saffât, 37/23.)

⁴ "Eğer Allah'ın nimetlerini saymak istesiniz onu (asla) sayamazsınız..." (Nahl, 16/18.)

⁵ "İşte o gün öyle yüzler vardır ki onlar, Rablerine bakarlar." (Kiyâmet, 75/22-23.)

İcmâlen ma'nası:

Kendilerine in'âm ettigin kimselerin yoluna bizi irşâd et demektir.

Tefsîr:

Bu kavlı-i şerîf mâ kablinden bedeldir. Ve bu bedel bedel-i küldür. Kelâmda bedel maksûd-u bi'z-zât olduğundan bu âyette (ihdinâ) fi'ili tekrâr edilmiş hük-mündedir. Fâidesi ise ehl-i imanın mine'l-kadîm sâlik oldukları yolun istikâmetle meşhûd-u 'aleyh olan bir hak yol olduğunu en belîğ bir sûrette te'kid ve beyândır. Zîrâ bedel mubdel minhin tefsîri hükümünde olduğundan (sırâtallezîne) ilh. nazm-ı şerîfi [tarîkî müstakîmin âncak ehl-i imanın tarîkînden 'ibaret olduğu kendisinde asla hafâ olmayan bir emr-i bedîhidir] meâlini tazammun etmektedir. (Ellezîne) ilh. den maksad enbiyâ-yı 'izâm ve kendi zamanlarında onlara ittibâ' ve îman eden zevi'l-ihtirâmdır.

(**İn'âm**) îsâl-ı ni'met ma'nâsındır. (Ni'met) luğatta insanın kendi tab'ına muvâfık ve lezîz bulduğu hâlet-i hasene-i hissiye ma'nâsındır.

(**Vein ta'uddû ni'metallahi lâ tuhsûhâ**) Âyet-i kerîmesi mantukunca ef-râdî 'ad ve ihsâdan hâriç olan ni'am-i Îlâhiyye iki cinse munhasırdır. Biri dünyevî digeri uhrevîdir. Dünyevî iki kısımdır. Biri ruhânîdir ki, bedene nafh-ı rûh etmek ve onu akıl, fikir, fehm ve nutuk gibi kuvve ile tenvîr ve tezyîn eylemektir.

Digeri cismânîdir ki, o da kuvve-i lâzime ve sıhhat-i kâmile ve a'zâ-yı tâmmesiyle bedeni halk etmekten 'ibârettir.

Dünyevî ni'metin kesbî kısmı ise nefsi rezâilden tezkiye ve ahlâk-ı seniyye ve melekât-ı fâzıla tahliyeden ve hey'ât-ı merğûbe ve tezyînât-ı müstahsine ile tezyînden ve mâl ve câh gibi şeylerin husûlünden 'ibârettir.

Uhrevî ni'mete gelince o da 'abddan sâdir olan kusûru 'afv ile ândan râzî olmak ve ânı mukarrebîn ile beraber a'lâ-yı 'illiyinde ebedî ikâmetle şeref-yâb eylemekten 'ibârettir.

Burada matlûb olan ni'metten maksad kısm-ı sâni ile bu kısma vuslat ve nâiliyete vâsita olacak ni'am-i dünyevîye olduğunu isbâta hâcet yoktur. Zîrâ bunun mâ'adâsında Mü'min ile kâfir müşterektir. Halbuki maksad -(en'amte 'aleyhim) cümle-i silası i'tibâriyle- (Ellezîne) mevsûlunu Mü'minlere tahsîs etmektedir.

غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ

İcmâlen ma'nası:

Üzerlerine ğadab teveccüh etmiş ve doğru yoldan sapmış olanların ğayrî kimselerin yoluna bizi irşâd et, demektir.

Tefsîr:

Bu kavlı-i şerîfin cihet-i i'râbiyesinde iki ihtimal vardır.

Birinci ihtimâl bunun (ellezîne) den bedel olmasıdır. Bu ihtimâle göre nazm-ı şerîf [bizi şol kimselerin yoluna irşâd et ki, ni'met-i ebediyye-i Îlâhiyyene mazhar ve ğadab ve dalâlden sâlim olan ancak onlardır] meâlini ifâde eder.

Nazm-ı şerîfin bu meâli müfid olması (ĝayri'l-mağdûbi) ilh. kavlinin ma'nâ-yı lâzımîsi i'tibâriyledir. O ma'nâ-yı lâzımî de (ĝadab ve dalâl) den selâmet ma'nâsıdır. Zîrâ (ellezîne) den bedel kılınan (ĝayrî) kelimesi sıfat-ı ya'nî

[muğâyeret] ma'nâsını tazammun ettiginden kendilerinden (ellezîne) ilh. diye ta'bîr buyrulan, daha açığı âyet-i sâbıkada ni'am-i ilahiyye-i ebediyyeye mazhariyetleri haber verilen zevâtın ğadab-ı İlâhiyyeye düçâr ve dalâlete giriftâr olan küf-fâr-ı hâk-sâre muğâyeretle ittisafları zarurîdir. Halbuki onlar bu muğâyeretle ittisâf edince (ğadab ve dalâl) dan sâlim olmalarının lüzûmu tabî'dir. Ve (ğayr) lafzının (ellezîne) den bedel olmasının sıhhati de ancak bu ma'nâ-yı lâzımî i'tibâriyledir. Zîrâ (ğayr) kelimesinde bu ma'nâ mülâhâza edilince artık ğayr lafzı (sıfat) ma'nâsından bi't-tecerrüt (zât) ma'nâsına rücû' edeceğinden ve bu takdirde bedel ile mübeddel minh arasında münâsebet-i tâmmе bulunacağından (ğayr) lafzının (ellezîne) den bedel kılınmasında hiçbir mahzûrun kalmayacağı bedîhidir.

(Ğayri'l-mağdûbi) ilh. kavli-i şerîfinin cihet-i i'râbiyesindeki,

İkinci ihtimâle gelince: o da bu kavli-i şerîfin (ellezîne) ism-i mevsûlüne sıfat-ı mübeyyine veyahut sıfat-ı mukayyide olmasıdır. Bu ihtimâle göre de, nazm-i şerîfin, [bizi şol kimselerin yoluna irşâd et ki, onlar ni'met-i ebediyye ile ğadab ve dalaldan selâmeti kendilerinde cem' eylediler] ma'nâsını ifade eder.

Fakat (ğayr) kelimesinin ibhâmında teveĝgûlüne(ç) mebnî ma'rife olan bir kelimeye muzâf olsa dahî o kelimedenden ma'rifelik ahz edemeyeceğinden bu lafzın (ma'rife) olan (ellezîne) ism-i mevsûlüne sıfat olabilmesi ya bu ism-i mevsûlu [nekra] menzîline tenzîl etmek sûretiyledir, veyahut burada (ğayr) kelimesi yalnız zıdd-ı vâhit sâhibi olan (el-mağdûbi 'aleyhim) e muzâf olduğu ve böyle yerlerde bu lafzın muzâfun ileyhden ma'rifelik ahz edeceği beyne'l-'ulemâ müttefekun 'aleyh bulunduğú cihetledir.

(Ğadab) irâde-i intikam zamanında heyecân-ı nefis ve ğaleyân-ı dem ma'nâsınadır. Fakat [besmele-i şerîfe] nin tefsîrinde beyân edildiği üzre Cenâb-ı Hak bu gibi infi'âlât-ı nefsâniyeden münezzehtir olduğundan Cenâb-ı Hakk'a isnâd olunan (ğadab) lafzı onun müntehâ ve ğâyesi olan ('ikâb) ma'nâsında müsta'meldir.

(Aleyhim) mahall-i ref'de olup (el-mağdûb) un nâib-i fâ'ilidir (vele'd-dâallîn) deki (lâ) zâiddir (ğayr) lafzından münfehim olan [nefy] ma'nâsını te'kid içündür (dalâl) doğru yoldan 'amden veyâhut hatâen sapmak ma'nâsınadır (dalâlet) in birçok merâtibi vardır ednâsı terk ola aksâsı da küfüdür.

Ba'zı müfessirîne göre (el-mağdûbi 'aleyhim) den murad Yahûd ve (dâallîn) den maksad da Nasârâdir nitekim Yahûd hakkında nâzil olan (men la'anehullahu ve ğadibe 'aleyhi)⁶ ve nasâra hakkında vârid olan (kad dallû min kablu ve adallû)⁷ âyet-i kerîmeleri de bunu müeyyiddir.

Ma'a hâzâ (el-mağdûbi 'aleyhim) den 'usât ve (ve'd-dâallîn) den cehele-i (ilah) murâd olmak dahî evcûh-i ihtimâlâttır. Zîrâ asıl mün'am-i 'aleyh olanlar hakkı hak olduğú için ve hayrı da onunla 'amel etmek için bilenler ve bu iki bil-

⁶ Ayetin bütünü şu şekildedir: "Deki: size, Allah katında bundan daha kötü bir cezaya çarptırılacak olanları haber vereyim mi: onlar Allah'ın lanet ve hışmına uğradılar da, Allah tarafından kimileri maymuna, kimileri ise domuza çevrildiler ve Tağut'a taptılar! İşte onlardır durumları çok daha kötü ve yolları/yöntemleri çok daha sapık olanlar!" (Mâide, 5/60.)

⁷ "De ki: Ey Kitap ehli dininizde aşırı gitmeyin ve bir topluluğun istek ve arzularına uymayın. Çünkü onlar çok önceden kendileri sapıtmişler ve bir çok kimseyi doğru yoldan şaşırtmışlardır..." (Mâide, 5/77.)

giyi kendilerinde dâima cem'a muvaffak olanlardır. Bunların zid ve mukâbilleri ise bu iki kuvve-i 'âkile ve 'âmîlelerini ihlâl edenlerdir. Binâen'aleyh 'amelini ihlâl eden fâsık ve mağdûb 'aleyhdür. Nitekim 'amden kâtil hakkında nâzil olan (ve ğadiballahu 'aleyhi)⁸ âyet-i kerîmesi de bunu müeyyiddir. İlmi ihlâl eden de câhil ve dâaldır. Nitekim (femâzâ ba'de'l-hakki illa'd-dalâlû)⁹

(Âmîn) (İstecib) ya'nî [kabul et] ma'nâsında müsta'meldir. Hazret-i İbn-i Abbas (r.a) Risâlet-penâh (s.a.v) Efendimiz Hazretlerinden (âmîn) lafzının şu ma'nâda müsta'mel olduğunu rivayet eylemiştir. (Âmîn) lafzı bi'l-ittifak Kur'ân'dan degildir. Fakat [Sûre-i Fâtîha] nın bununla hatm olunması lâzımdır. Zîrâ Risâlet-meâb Efendimiz Hazretleri ('allemenî cebrâilü êmine 'inde ferâĝî 'ani'l-Fâtîhati ve kâle innehu ke'l-hatmi 'ale'l-Kitâbi) buyurmuşdur ki, [Fâtihadan fâriĝ olduğum zaman âmîn demeyi bana Cebrâil ta'lîm eyledi ve âmîn lafzı mektûb üzerine basılan mühür gibidir] demekdir.

Hulâsâ-i Tefsîr:

Ey 'ibâd,deyiniz ki, âncak Rahmân ve Rahîm olan Allah-u zü'l-Celâl Hazretlerinin ism-i şerîfiyle Ku'rân-ı 'azimü'ş-şânı okuruz.

Her hamd ve senâ bütün 'avâlimin mûcid ve mürebbisi ve dünyâda her mahlûkun ve âhirette bilhâssa Mü'minlerin nâil oldukları ni'am-i 'uzmânın mün'im-i hakikîsi ve rûz-i cezânın mâlik-i yegânesi olan Allah'a mahsûsdur. Ey şu evsâf-ı celile ile nezdimizde ta'ayyun ve temeyyüz eden zât-ı Bârî ! Ancak sana 'ibadet eder ve her işimizde ve bilhâssa salavât-ı mefrûdemizi edâ hususunda 'avn ve 'inâyeti senden bekleriz.

Sen'azimü'ş-şân biz kullarını ni'met-i ilâhiyye-i ebediyyene mazhariyet ve ğadab ve dalâlden selâmet-i şerîfeni ihrâz eden havâss-ı bendegânın tarîki olan râh-i hakka irşâd ve ânda sabit ve dâim ve envâ'-ı hidâyetin merâtib-i aksâsına vâsıl ve nâil eyle. Veya nâmütenâhî nü'ût-u Celâliye ve evsâf-ı Cemâliyende tarîk-i seyru seferi bize nasib et ki, nefsimizi zulûmât-ı ahvâl ve kederât-ı beşeriyeden tecrîd ve teb'îd edelim de, melikât-ı fâzıla ve fuyûzât-ı Rabbaniyenle tafayyüz ve envâr-ı kudsiyenle tenevvür ederek Cemâl-i bi'l-kemâlini müşâhede eyleyelim.

Yâ Ra! bâr-ĝah-ı Uluhiyyetine arz eyledigimiz şu du'âmızı karîn-i icâbet buyur.

⁸ "Her kim bir mü'mini öldürür ise, cezası içinde ebedî kalmak üzere Cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır." (Nisa, 4/93.)

⁹ "İşte Allah'tır gerçek Rabbiniz. Artık hak'tan sonra dalâletten/sapıklıktan başka ne vardır. Buna rağmen halâ nasıl yüz çevirirsiniz." (Yunus, 10/32.)